

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГЕРЦОК Дмитро Дмитрович

**УЧИТЕЛЬСЬКИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(друга половина XIX - початок XX століття)**

13.00.01. - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті імені
І.Франка

Наукові керівники - кандидат педагогічних наук, доцент
Ваїк Лев Григорович
кандидат педагогічних наук, професор
Сухорський Степан Федорович

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
Ступарик Богдан Михайлович
кандидат педагогічних наук, професор
Бурлака Яків Іванович

Провідна установа - Київський державний лінгвістичний
університет

Захист відбудеться "5" квітня 1996 року о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 у Київському
університеті імені Тараса Шевченка (252001, м.Київ, вул.Володи-
мирська, 60)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка.

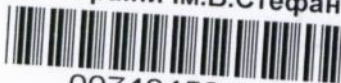
Автореферат розісланий "5" березня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

Отюф

Плахотник О.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаника



00740450 (К)

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Будівництво нової української школи, виховання національно свідомого і духовно багатого підростаючого покоління молоді Української держави неможливі без ґрунтового і об'єктивного вивчення педагогічного минулого українського народу, історичних коренів педагогічних явищ, процесів, ідей та факторів. Важливим джерелом збагачення теорії і практики національної системи освіти, визначення перспективних шляхів її розвитку на сучасному етапі виступають дослідження історії шкільництва, прогресивної педагогічної думки в різних регіонах України. В цьому відношенні особливий інтерес становить хід освітньо-шкільного життя в Галичині, Буковині та Закарпатті, де в різні історичні періоди був нагромаджений чималий досвід організації рідношкільної справи. Це стосується, зокрема, другої половини ХІХ - початку ХХ ст., коли на західноукраїнських землях, що перебували на той час під владою Австро-Угорської імперії, відбувалися активні процеси національно-культурного відродження українського народу, одним із найяскравіших проявів якого стала посилена увага до проблеми розвитку української школи й освіти.

Вивчення історичного минулого українського шкільництва на цій частині українських етнічних земель було предметом багатьох наукових досліджень. В історико-педагогічних працях Л.Баїка, А.Боднаря, М.Євтуха, Н.Дідух, А.Ігната, Б.Мітровою, В.Савинця, В.Смала, О.Хичія та ін. аналізується освітньо-шкільна політика австро-угорських властей на західноукраїнських землях, становище початкової, середньої і вищої школи, розвиток передової педагогічної думки, боротьба народних мас за демократизацію освіти. Але вони писалися в той час, коли їх автори з відомих причин не могли всебічно розкрити результати своїх досліджень. Дещо збагатилося

вивчення проблеми за останні роки. В дисертаційних роботах, в ряді наукових праць, розвідках, статтях знайшли відображення питання комплексної оцінки історичного розвитку шкільництва в регіоні (В.Гомонай, В.Ступарик, В.Моцюк та ін.), становлення української гімназійної освіти (О.Вишневський, І.Курляк та ін.), педагогічної преси (С.Лаба та ін.), діяльності культурно-освітніх товариств (Г.Білавич, В.Добрянський, З.Нагачевська, С.Сухорський та ін.).

Разом з тим, ще чимало аспектів даної проблеми потребують свого детального вивчення. Передусім, на увагу заслуговує дослідження з позиції історичної об'єктивності участі в процесах національно-культурного відродження Галичини, Буковини і Закарпаття цілої верстви української інтелігенції, репрезентованої педагогами початкових, середніх і вищих шкіл. У другій половині XIX - на початку XX ст. в регіоні мав місце організований вчительський рух, який відіграв позитивну роль у вирішенні численних завдань української школи, професійних проблем освітян, культурно-просвітницької роботи серед населення, став живильним середовищем для формування передових педагогічних ідей, думок, творчих пошуків.

До з'ясування деяких питань життя і діяльності західноукраїнського вчителства цієї доби зверталися у своїх працях вищегадані дослідники; в дисертаційних роботах В.Гетьмана, В.Лаврива, наукових статтях П.Арсенича, Ю.Балеги, С.Далавурака, Г.Панкевич, М.Стельмаховича, С.Сухорського та інших авторів розглядалася освітня діяльність і педагогічні погляди окремих українських педагогів. За останній час зросла кількість науково-публіцистичних матеріалів про несправедливо замовчуваних яскравих постатей духовного відродження українців регіону наприкінці XIX - на початку XX ст., діяльність різних культурно-просвітницьких організацій.

Незважаючи на наявні дослідження, проблема цілісної картини

функціонування освітянського середовища того часу на західноукраїнських землях у багатьох його аспектах залишається до кінця не вивченою. Розглядаючи сьогодні вчительство як основну рушійну силу відродження національної школи, існує потреба проаналізувати умови його життя і діяльності, систему фахової підготовки, процес професійного самовизначення і формування національної самосвідомості, рівень впливу на хід освітньо-шкільних і суспільних подій в історичному минулому. Актуальність проблеми, відсутність спеціального дослідження, потреби практики зумовили вибір теми дисертаційної роботи "Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX - початок XX століття)".

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1868-1918 рр. Його нижня межа визначається початком якісно нових освітньо-шкільних перетворень в Австро-Угорщині, активізацією всіх сторін національного життя українців, викликаних утвердженням конституційних порядків у державі, верхня - збігається із розпадом Австро-Угорської імперії і виникненням на західноукраїнських землях нової суспільно-політичної ситуації.

Об'єкт дослідження - становлення і розгортання на західноукраїнських землях у другій половині XIX - на початку XX ст. вчительського руху як об'єктивного суспільно-педагогічного явища.

Предмет дослідження - умови, причини виникнення і зміст діяльності організаційних структур українського вчительства у діяльності національного шкільництва.

Мета дослідження - виявити особливості становлення організованого учительського руху, розкрити його роль і значення в розвитку освіти на західноукраїнських землях, дослідити можливості використання набутого досвіду в практиці роботи школи і вчительства сьогодні.

Відповідно до мети були поставлені такі завдання:

- з'ясувати місце української школи і вчителя в освітньо-шкільній політиці Австро-Угорщини на західноукраїнських землях;
- дослідити соціально-політичні і культурно-освітні передумови і причини зародження освітянського руху;
- проаналізувати процес його організаційного оформлення, здійснити періодизацію, розкрити основні напрямки діяльності вчительських товариств і об'єднань;
- вивчити і узагальнити внесок педагогів у розробку і впровадження в навчально-виховний процес ідей національної школи;
- розробити пропозиції і рекомендації щодо творчого застосування досвіду роботи освітянських організацій і окремих педагогів того часу в практиці сучасної школи.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, положення щодо взаємозв'язку і взаємообумовленості суспільно-педагогічних явищ та необхідність їх вивчення в конкретноісторичних умовах; діалектичні принципи історизму, об'єктивності, науковості, системності.

Основні методи дослідження: хронологічний; системно-структурний; аналізу, синтезу, теоретичного узагальнення та порівняння історичних фактів, подій, педагогічних явищ; систематизації та класифікації архівних джерел, історико-педагогічної літератури; вивчення шкільних підручників, документації та звітів діяльності рівних освітньо-шкільних товариств.

Джерелознавчу базу дослідження склали архівні матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові, фонди Івано-Франківського, Закарпатського, Львівського та Чернівецького обласних державних архівів, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, збірники документів, звіти і статист-

тичні відомості в діяльності шкільних органів, різних педагогічних і професійних об'єднань, навчальних закладів, суспільно-політична і педагогічна преса, історико-педагогічна література тощо.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у тому, що на основі здійсненого широкого аналізу різних джерел

- суттєво доповнена загальна картина освітньо-шкільного життя українського народу Галичини, Буковини і Закарпаття в другій половині XIX - на початку XX ст.;

- відтворено достатньо повну історію виникнення і розгортання в регіоні вчительського руху як складової частини національно-визвольного поступу західних українців, здійснено його періодизацію;

- розкрито роль педагогічних і професійних об'єднань учителів у самоорганізації українців в освітній сфері;

- прстежено еволюцію теоретичних засад національного шкільництва; оцінено внесок учительських об'єднань, окремих педагогів у практику його розбудови;

- у науковий обіг введено нові документи, історичні факти, пов'язані з діяльністю освітянських товариств і організацій, повернуто незаслужено забуті імена багатьох прогресивних західноукраїнських педагогів і освітніх діячів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали, висновки, положення збагачують теорію і практику національної освіти і виховання, сприятимуть збереженню і передачі до зіду минулих поколінь; вони можуть бути використані при розробці історико-педагогічних спецкурсів, складанні підручників, посібників, іншої навчально-методичної літератури, проведенні просвітницької роботи серед педагогічної громадськості і населення.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується викорис-

танням широкої джерелознавчої бази, передусім архівних матеріалів та спеціальної літератури з проблеми дослідження, їх об'єктивним аналізом, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних меті, предмету і завданням роботи.

На захист виносяться:

- положення і висновки, що характеризують умови, причини виникнення і розгортання вчительського руху в регіоні;
- основні напрямки освітньо-шкільної, професійної та громадсько-просвітницької діяльності вчительських товариств і організацій;
- концептуальні засади розвитку української національної школи, обґрунтовані передовим українським вчительством;
- реальні практичні здобутки західноукраїнського вчительства у становленні рідної школи в регіоні;
- висновки про доцільність творчого використання досвіду діяльності вчительства доби для потреб української школи сьогодення.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися через публікації автора, під час виступів на міжнародних і міжвузівських науково-практичних конференціях, таких як: "Розвиток освіти і педагогічної думки на Україні" (Ніжин, 1989), "Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України" (Тернопіль, 1990), "Творча спадщина Я.Коменського і сучасність" (Дрогобич, 1992), "Формування творчої особистості учителя для оновленої національної школи" (Умань, 1993), "Просвіта" - історія і сучасні проблеми" (Львів, 1993), "М.Грушевський і Закарпаття" (Львів, 1994), "Педагогічна думка в Галичині" (Житомир, 1995), "Діяльність Товариства "Взаємна поміч українського вчительства" (Івано-Франківськ, 1995) та ін.; звітно-наукових конференціях Львівського університету (1991-1995), безпосередньо

в педагогічній діяльності при викладі спецкурсу "Історія школи, освіти і виховання в Україні", в роботі відновленого Кравцового товариства "Рідна школа" у Львові тощо.

II. СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

Зміст вступу розкритий вище.

У першому розділі "Українська школа та вчитель в освітній політиці Австро-Угорської монархії на західноукраїнських землях у другій половині XIX - на початку XX ст." аналізується становище українського шкільництва в Галичині, Буковині та Закарпатті, розглядаються основні засади системи підготовки педагогічних кадрів для початкових і середніх шкіл, змальовується суспільно-правовий і соціальний статус українського вчителства.

Виявлено, що умови розвитку української школи, життя і діяльності педагогів західноукраїнського регіону склалися загалом несприятливі. Основні положення в цілому прогресивних за змістом і характером шкільних реформ 60-70-х рр. XIX ст. в Австро-Угорщині, зокрема, право кожного народу, що проживав на її території, на розвиток національного шкільництва, як засвідчив аналіз, фактично не реалізувалися. Визнання українців "неісторичним народом", надання всієї повноти влади в Галичині, Буковині і Закарпатті відповідно польській шляхті, німецькій буржуазії і румунському боярству, угорським шовіністам прирєкло українську школу на залежність від їх політичних цілей і міркувань, спричинило розвиток негативних явищ і тенденцій у діяльності навчання і виховання молоді

На конкретних прикладах, статистичних даних, історичних фактах розкриваються труднощі, з якими зустрілася тут українська по-

чаткова школа: недостатня їх кількість (кожна четверта громада на початку ХХ ст. не мала ніякої школи), домінуюче число малокласних, "тупикових" шкіл, обмеження освіти в бюджетних асигнуваннях, практика перейменування вже діючих українських шкіл на чужомовні, усунення зі змісту освіти усього рідного, незадовільний стан навчально-методичного забезпечення та ін. Показана роль у здійсненні антиукраїнської шкільної політики її головних виконавців - краєвих шкільних рад, інституту краєвих і окружних інспекторів, різних культурно-освітніх товариств.

Проаналізовано та оцінено становище української середньої і вищої освіти, при цьому акцентується увага на намаганні шкільних і адміністративних властей унеможливити процес формування потрібної у всіх сферах суспільного життя українців національної інтелігенції: великий супротив заснуванню державних українських гімназій, однобічний характер існуючих (тільки класичні), занедбаний стан освіти для жінок, запровадження утраквізму (двомовності) як засобу обмеження сфери вживання української мови в школах, відсутність українського вищого навчального закладу тощ.

Як засвідчило дослідження, невіршеною в багатьох аспектах залишалася і проблема вчителя. Відмічаючи позитивні сторони сформованої на той час системи підготовки педагогів як для початкових шкіл (створення нових навчальних закладів - учительських семінарій, безоплатність і загальнодоступність навчання в них, розширення змісту освіти, достатній рівень практичної і методичної підготовки та ін.), так і зібору викладацьких кадрів для середніх шкіл (обов'язковість університетської освіти, строгий селекційний відбір, високі вимоги загальнонаукової і спеціальної підготовки та ін.), водночас наголошується на тому, що через відсутність державних українськомовних педагогічних закладів, обмеження

можливостей вступу учнів до існуючих (утраквістичних), перепони при працевлаштуванні, погані умови для самоосвіти і підвищення фахового рівня вчителів та ін. українці регіону відчували гостру потребу у забезпеченні школи кваліфікованими педагогами.

Аналіз матеріального становища і суспільно-правового статусу народних вчителів показав наскільки гостро і злободенно стояли питання підвищення їх життєвого рівня, створення належних умов праці, побуту, відпочинку, гарантування людських прав і свобод, піднесення престижу вчительської професії.

У другому розділі "Виникнення і розгортання вчительського руху на західноукраїнських землях" з'ясовуються соціально-політичні й культурно-освітні передумови і причини зародження освітянського руху, розкривається процес формування організаційних структур українського вчителства, аналізуються основні напрями їхньої діяльності.

Відмічається, що політика соціального, національного і духовного поневолення українського народу Галичини, Буковини і Закарпаття в другій половині XIX - на початку XX ст. зіткнулася зі зростаючим опором національного руху, складовою частиною якого виступила і різнопланова діяльність прогресивного українського вчителства. В основі активізації освітянського загалу лежали, передусім, процеси національного піднесення західних українців, зумовлені як політичними подіями, які відбувалися в Австрійській імперії у XIX ст. (революція 1848-1849 рр., реформи австрійського законодавства і запровадження конституційної форми правління, що відкривала народам монархії ширші можливості юридично виражати і захищати свої національні і соціально-культурні права та інтереси та ін.), так і тими позитивними змінами, що набирали сили під впливом цих процесів усередині самої української суспільності

(формування нової генерації української інтелігенції, активніші зв'язки з прогресивними діячами Наддніпрянщини і т. п.).

Сукупність розпочатої в регіоні різнопланової культурнопросвітницької і громадської роботи серед населення, потреба в її змілому і грамотному веденні та організаційному забезпеченні, постановка на порядок денний стратегічної для українців мети - побудову національної школи, нагальність вирішення актуальних поточних питань в освітньо-шкільній сфері, цілого комплексу проблем вчительства - це головні чинники, що зумовили процес консолідації та активізації прогресивних педагогічних сил, виникнення у другій половині XIX ст. такого суспільно-педагогічного явища як вчительський рух. У дисертації всебічно і детально аналізується динаміка його розгортання, процес структурної диференціації, умовно виділені чотири періоди розвитку, які відобразили характер його самовираження, ступінь організаційного зміцнення, рівень впливу на хід культурно-освітніх і суспільно-політичних процесів.

На перший період (1868-80-і рр. XIX ст.) припадають початки організованої праці українського вчительства. В розділі простежується роль окремих, найбільш свідомих та ідейних педагогів в ініціюванні українських культурно-освітніх товариств "Просвіта", "Руська бесіда", "Літературне товариство ім. Св. Василя Великого", які значно активізують діяльність ширшого загалу освітянства, створюють передумови виникнення перших українських освітньо-шкільних інституцій. Потреба у їх організації, як підкреслюється у дослідженні, була підсилена неможливістю захисту і відстоювання національних інтересів української школи і самого вчительства у спільних із педагогами інших народностей об'єднаннях, які діяли у цей час в регіоні ("Педагогічне товариство" у Львові, "Буковинське вчительське товариство" у Чернівцях, "Товариство вчителів" у

Берегові та ін.). Пробудження українського вчителства, ріст його національної самосвідомості, піднесення ідеї українських громадських шкільних організацій, започаткування рідномовних педагогічних видань і дієве використання преси як трибуни для освідомлення освітянських мас, зацікавленість вчителства широким колом шкільних проблем визначали характер протікання вчительського руху в регіоні у 70-х роках XIX ст.

Якісно новим етапом розвитку вчительського руху в регіоні характеризується *другий період (80-і рр. XIX ст.-1900 р.)*. Засновуються перші національні освітньо-шкільні об'єднання: у 1881 р. - "Руське педагогічне товариство" (РПТ) у Львові і у 1887 р. - "Руська школа" в Чернівцях, з появою яких розпочинається систематична і цілеспрямована праця українських педагогів над піднесенням рідношкільної справи (зміст відозви РПТ від 26 березня 1884 р. можна розглядати як першу в Галичині програму розбудови української школи), з'являється можливість на офіційному рівні виступати на захист української школи, створюються певні механізми протизаги державним чинникам; через заснування філій, гуртків товариств, на місцях до роботи залучаються ширші кола освітян, посилюється їх вплив на хід громадсько-культурного життя, формується ядро, спостерігаються перші прояви їх професійного пробудження. На жаль, через посилену мадяризацію не дійшла справа до організації українських шкільних інституцій на Закарпатті. Одночасно, як засвідчив аналіз, на загальному поступі діяльності вчителства у 80-90-х рр. далася ознака ще відносна слабкість національних позицій українців, інертність власного громадянства, брак ініціативи, сміливості у постановці освітніх питань у самого вчителства та їх лідерів.

Кінець XIX-початок XX ст. став переломним етапом національно-визвольної боротьби західних українців; у регіоні набирають сили

процеси національного самоусвідомлення народних мас, формується політична система суспільства, до висоти першорядних завдань підноситься справа української школи. Могутня хвиля національного піднесення зумовлює високу активність українського вчителства. Період 1900-1914 рр. ознаменовується найбільшим розмахом вчительського руху, його організаційною ревною, високим рівнем впливу на хід освітньо-шкільних і громадсько-суспільних справ українців.

Подолавши кризові явища, на міцну національну основу була поставлена діяльність вже існуючих товариств - РПТ (з 1912 р. - "Українського педагогічного товариства") і "Руської школи" (з 1908 р. - "Української школи"), ревними захисниками української школи і вчителства зарекомендували себе новостворені освітянські професійні товариства - "Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок" (1906 р.) і "Вільна організація українського народного вчителства на Буковині" (1909 р.); із програмними цілями згуртувати ряди і спільними зусиллями підняти занедбану справу українського середнього і вищого шкільництва виступили, організовані 1908 року товариства середньошкільних педагогів - "Учительська громада" у Львові і Товариство імені Г.Сковороди у Чернівцях.

Створення чисельних педагогічних і професійних товариств та об'єднань із розгалуженою сіткою філій, гуртків, комітетів, секцій на місцях знаменувало собою розширення процесу самоорганізації українців в освітній сфері, формування своєрідної національної освітньо-шкільної інфраструктури - в певній мірі альтернативної державним структурам, що створювало сприятливі умови для розв'язання багатьох проблем української школи і вчителства. Ведеться активна розробка теоретичних засад українського шкільництва, заснуванням у 1913 р. у Львові "Науково-педагогічної комісії" започатковується систематична і планова робота освітян у галузі

національної педагогічної науки; учителем І.Ющипиним був підготовлений перший в історії проект закону про створення національного шкільництва; проводиться широкомасштабна акція по заснуванню приватних шкіл; вдосконалюються зміст, форми і методи навчально-виховної роботи. Організація у 1910 р. у Львові Краєвого Шкільного Союзу розглядається у дисертації як спроба створити в Галичині національний орган управління українським шкільництвом.

Дальший поступ учительського руху, як і всього суспільного життя, був призупинений початком першої світової війни. У розділі аналізуються особливості організації українського вчителства в період 1914-1918 рр., а саме: перенесення центру освітянського життя в осередки української еміграції в Західній Австрії, створення нових інституцій - "Інформаційного комітету українського вчителства Галичини і Буковини", "Загальноукраїнської культурної ради у Відні", діяльність педагогів у таборах для інтернованих, військових частинах, відновлення роботи довоєнних організацій та ін.

Аналізуючи напрямки роботи вчительських товариств і об'єднань, велика увага звертається, передусім, на їх освітньо-шкільну діяльність. Як засвідчив аналіз, практика постійного "нагадування" владним структурам (посилання чисельних петицій, прохань, резолюцій віч, нарад, з'їздів і т.п.) про необхідність вирішення найбільш пекучих проблем - відкриття достатньої кількості рідномовних навчальних закладів, забезпечення нормальних умов для функціонування української мови, поліпшення навчально-виховного процесу та ін., наприкінці XIX - на початку XX ст. була доповнена низкою заходів конструктивного характеру. Створення умов для навчання і виховання дітей із бідних сімей, пошук талановитих і здібних учнів (організація в цію метю товариств "Шкільна поміч", відкриття інтернатів, бурс, спеціальних підготовчих курсів,

заснування іменних стипендіальних фондів та ін.), ініціювання відкриття приватних шкіл різних типів (гімназій, вчительських семінарій, початкових і фахових шкіл, дитячих дошкільних установ), їх фінансове, навчально-методичне, наукове і кадрове забезпечення, сприяння підвищенню загальноосвітнього і фахового рівня вчителства, добре поставлена видавнича справа - ці та інші акції спричинилися до суттєвого поліпшення українського шкільництва в регіоні.

Освітньо-шкільні змагання західних українців були невіддільні від ходу культурно-освітнього життя Наддніпрянщини. В розділі характеризуються всі аспекти співпраці, зокрема, підкреслюється важливе загальнонаціональне значення, проведеного у липні 1914 р. у Львові, Першого всеукраїнського з'їзду народного вчителства.

Наголошується на особливій увазі освітянських об'єднань до проблеми поліпшення матеріального і суспільно-правового становища вчителства. Детально аналізуються шляхи її вирішення: як використання засобів силового впливу на урядові структури (організація віч, демонстрацій, страйків, звернення за підтримкою до політичних партій та ін.), так і налагодження різнопланової системи само- і взаємодопомоги (створення фондів для допомоги пенсіонерам, вдовам і сиротам, заснування в 1906 році у Львові спеціальної фінансово-кредитної організації "Взаємна поміч учительська" із наданням таких послуг, як: збереження заощаджень, задоволення позичкових потреб своїх клієнтів, страхування вчителів і тому подібне, діяльність освітянських кооперативів тощо).

Опрацювання значної кількості документальних матеріалів дало змогу всебічно проаналізувати та оцінити й таку важливу сторону діяльності українського вчителства, як його суспільно-громадська і культурно-просвітницька робота серед населення. Зроблено висно-

вок про високу подвижницьку місію передових українських педагогів у справі національного освіднення народних мас, піднесення їх громадянської врілості, загальноосвітнього та культурного рівня, ровбудови економічного та господарського життя.

У третьому розділі "Українське вчительство в боротьбі за національну школу" аналізується проблема української національної школи в суспільному житті західних українців того часу, досліджуються головні підходи до її вирішення прогресивною частиною українського вчительства, увагальнюється його практичний доробок у ровбудову рідношкільної справи.

Дослідженням встановлено, що в другій половині XIX - на початку XX ст. на західноукраїнських землях своє бачення принципів побудови та змісту освіти української школи, шляхів їх реалізації висловлювали різні політичні угруповання, ідеологічні напрямки і течії, соціальні групи. Відмічаючи позитивний вплив на формування концепції національної школи, розробку програмних вимог у галузі освіти народовецької інтелігенції, галицьких демократів на чолі а І.Франком, робітників і селян, учнівської та студентської молоді, в розділі доведено, що своє вагоме слово у цій справі сказали й українські педагоги. В наукових працях, багаточисленних газетних і журнальних статтях, публічних виступах кращих вчителів, рішеннях з'єзрів і нарад педагогічних товариств, резолюціях освітянських а'їздів були аргументовано визначені вихідні положення, окреслені концептуальні засади формування національної шкільної політики. Серед них:

- завовування національної школи - це імператив часу, без її відродження немислиме відродження української нації в цілому; український народ на своїх землях має законне право на рідну школу (О.Барвінський, І.Ющшин, М.Грушевський, О.Полкович та ін.);

- школа повинна твердо опертися на національний ґрунт, бути невіддільною від коріння свого народу, "виростати з його крові і кістей, угрунтовуватися на національних духовних скарбах, минувшині і теперішності народу" (І.Юцишин, Г.Врецьона, К.Малицька, Ю.Федькович, А.Волошин та ін.);

- головне призначення української школи - підготовка освіченого, духовно багатого і фізично загартованого члена своєї суспільності, з почуттям високого громадянського обов'язку і патріотизму (М.Домбровська, П.Кирчів, Б.Заклинський, О.Іванчук та ін.);

- основа навчально-виховного процесу в школі - формування національного компоненту змісту освіти і місця в ньому, передусім, української мови та літератури (А.Крушельницький, М.Пачовський, С.Смаль-Стоцький, І.Кокорудз та ін.), історії та краєзнавства (І.Коссак, І.Петришин, С.Рудницький, Д.Коренець та ін.), широке ознайомлення учнівської молоді з народною творчістю, етнографією, фольклором, народними звичаями і традиціями, музикою та співами (А.Вахнянин, І.Карбулицький, С.Воробкевич, М.Домбровська);

- шлях самоізоляції, особисті національної освіти хибний, необхідне широке вивчення кращого педагогічного досвіду інших народів, "розумно і зміло перещепленого на національний ґрунт" (І.Копач, В.Щурат, І.Юцишин та ін.);

- рідну школу може збудувати тільки відданий національній ідеї, високопрофесійний, ініціативний, свідомий свого високого суспільного призначення, "вільний від журби про хліб насущний" вчитель (Г.Врецьона, Д.Дмитерко, О.Власійчук, І.Герасимович та ін.).

До визначальних умов розвитку української школи, обстоюваних передовим вчительством, включалися і: обов'язковість, безоплатність та світськість освіти, створення цілісної системи освіти, побудованої на взаємодії і наступності всіх її ланок; гуманістич-

на спрямованість і демократизація навчально-виховного процесу, знання природи дитини, національної вдачі, вікових і психологічних особливостей; тісна взаємодія і співпраця у справі виховання молоді школи, сім'ї і громадськості.

У розділі простежується еволюція поглядів на національну школу і мету національного виховання від необхідності навчання рідною мовою, народності виховання у 70-90-х рр. XIX ст. до вимоги націоналізації шкільництва на початку XX ст, суть якої полягала в тому, щоб пристосувати школу до потреб української суспільності, її життя, завдань і обставин.

У досліджуваній період, як засвідчив аналіз, чимало ідей, думок, пропозицій українського вчителства щодо шляхів розвитку національної школи були переведені ними в практичну площину. Багатограним і продуктивним виявився, зокрема, їх доробок у вдосконаленні існуючого змісту шкільної освіти, по наближенню його до національних потреб, що знайшло відображення: у переробці і творчому оновленні навчальних планів і програм (Ю.Федькович, А.Артимович, К.Малицька, А.Петрина та ін.); у вирішенні важливих проблем становлення української мови як літературної, боротьбі за її чистоту (Є.Желєхівський, У.Кравченко, О.Огоновський, С.Смаль-Стоцький та ін.); забезпеченні навчально-виховного процесу необхідно: навчальною літературою за рахунок перекладу на українську мову підручників та посібників німецьких, польських, угорських авторів, переробки щодо правопису, мови і змісту старих шкільних книжок і,накінєць,підготовки нових. Список більше 130 оригінальних українськомовних підручників з різних галузей знань,відшуканих нами у фондах бібліотек та архівів винесений в окремий додаток.

Важливими здобутками ознаменувалася діяльність українських освітян і в царині національного виховання молоді. В. У дослідженні

виділяються пріоритетні напрямки виховної роботи (формування національної самосвідомості, патріотизму, ідеалів добра, праці, краси, громадянської зрілості, почуття господаря своєї землі, гартування сили й духу та інших якостей особистості), розкриваються шляхи її реалізації. Узагальнені пошуки кращими педагогами нових ефективних форм і засобів впливу на дітей і молодь, що урізноманітнювали і збагачували практику національного виховання, зокрема такі, як: поширення серед молоді творів Т.Шевченка, проведення Шевченківських вечорів, відродження традицій козацького лицарського виховання (організація "Молодих Січей, Братств імені І.Вогуна, В.Хмельницького, І.Мазепи), заснування молодіжно-виховної організації "Пласт" (І.Чмола, П.Франко, О.Тисовський, О.Степанів), модернізація на національній основі системи фізичного вишколу молоді (І.Боберський, І.Яричевський та ін.), заохочення учнів до різних форм "малої кооперації" (організація шкільних крамниць, осадних кас, кооперативів), пропаганда і підтримка ідей учнівського самоврядування, активне впровадження у виховний процес елементів етнопедагогіки. У дисертації високо оцінюється і внесок ряду товариств й окремих педагогів у розвиток рідномовної дитячої преси і літератури як дієвого засобу національного виховання молоді.

Практична реалізація багатьох положень ідеї національної школи сприяла вихованню на початку ХХ ст. в регіоні цілого покоління активних борців за українську державницьку справу.

У висновках узагальнені основні результати дослідження, їх можливе фактичне застосування.

1. Здійснена умовна періодизація становлення і розгортання вчительського руху, його організаційного оформлення дала змогу виявити найістотніші тенденції й особливості в розвитку, зокрема:

- обумовленість його загального поступу обставинами суспіль-

но-політичного розвитку, рівнем розгортання процесів національного відродження: найвищого рівня набув в Галичині і на Буковині, і за слабкості національного розвитку, по суті, не розвинувся на Закарпатті;

- еволюційний шлях його організаційної розбудови: від окремих шкільних секцій при перших культурно-освітніх товариствах 60-70-х рр. XIX ст. до розгалуженої мережі самостійних педагогічних і професійних об'єднань вчителів - своєрідної недержавної освітньо-шкільної інфраструктури - на початку XX ст.

- розширення цілей і завдань організаційних структур вчительства в залежності від суспільних потреб, рівня національної свідомості і культури народу, загальнопедагогічних пріоритетів на тому чи іншому етапі національно-визвольного руху;

- удосконалення змісту діяльності, перехід від малоефективних, "пасивних" форм, методів і засобів боротьби до пошуку шляхів самостійного вирішення найбільш болючих проблем освітньо-шкільного і професійного життя;

- важлива роль у процесах розгортання вчительського руху, виробленні його стратегії і тактики окремих яскравих особистостей.

2. Результати дослідження дають підстави вважати, що вчительський рух за своїм характером і змістом виступив як прогресивне суспільно-педагогічне явище. Його виникнення і розгортання сприяло: суттєвому розширенню кола потенційних учасників всього національно-визвольного руху українського народу; консолідації українського вчительства початкових і середніх шкіл, солідаризації освітянських рядів, репрезентації вчительства як певної суспільно-політичної сили; формуванню розгалуженої мережі різноманітних освітньо-шкільних та професійних товариств і об'єднань як форм самоорганізації українців в освітній сфері; піднесенню ідеї

української національної школи, теоретичному обґрунтуванню багатьох її засадничих положень; збагаченню змісту, форм і методів навчально-виховного процесу національними елементами, реальному поліпшенню його науково-методичного забезпечення; створенню альтернативної до державної системи приватного українського шкільництва; розгортанню цілеспрямованої, наступальної і багатогранної громадсько-політичної і культурно-просвітницької роботи серед українського населення, піднесенню його національної самосвідомості; встановленню тісних зв'язків, пошуку шляхів співпраці і єдності освітян усіх українських етнічних земель, подоланню бар'єрів між різними українськими регіонами, піднесенню ідеї соборності України; налагодженню контактів українських вчителів із педагогами інших народностей Австро-Угорщини.

3. Важливим результатом організаційної праці вчительства стало створення освітянських професійних товариств і об'єднань, які виступили виразниками вчительських інтересів, запропонували комплекс заходів на покращення матеріально-побутового і громадянсько-правового становища освітян. Вважаємо, що в особі "Взаємної допомоги галицьких і буковинських учителів і учительок" 1905 року у Львові *постала перша в Україні професійна спілка освітян*, яка мала чималий вплив на подальше розгортання професійного руху українського вчительства в інших регіонах України.

4. Діяльність більшості прогресивних західноукраїнських педагогів того часу носила сподвижницький характер. Їм було притаманне почуття суспільного обов'язку, висока національна свідомість, самовідданість і самопожертва. В умовах асиміляційної політики властей, наступу на рідну мову й освіту, їхня діяльність ставала осередком національного життя, оберегом української культури. Імена багатьох передових вчителів і освітніх діячів Галичи-

ни, Буковини і Закарпаття мають посісти належне місце в історії української школи, відповідно й об'єктивно поціновані.

5. Узагальнюючи розвиток вчительського руху, слід виділити і певні причини, що гальмували його загальний поступ, як от: матеріальна залежність і правова незахищеність освітян, політика шкільних властей на перетворення вчителства в податливий елемент за рахунок поповнення учительських рядів жінками-вчительками, брак почуття єдиної вчительської родини, окремі непорозуміння між лідерами вчительського руху, прояви вождизму, недооцінка інших суспільних станів, певні протиріччя між народними і середньо-шкільними педагогами тощо.

6. Розвиток у досліджуваному періоді вчительського руху, практика діяльності різних освітянських об'єднань, їх активних діячів становлять певний інтерес з точки зору сьогоденних проблем української школи і вчителства. Вважаємо, що їх вирішенню, на нашу думку, сприяло б:

- повернення в освітянське середовище духу подвижництва і новаторства, частково втраченого вчителством відчуття його культурно-просвітницької місії;

- ефективніше використання потенціалу освітньо-шкільних громадських організацій для піднесення активності і творчості освітянського загалу, мобілізації громадських можливостей народу на допомогу школі;

- вивчення і використання досвіду тодішньої системи підготовки вчительських кадрів, зокрема, гімназійних вчителів;

- творче опрацювання підручників, посібників того часу для створення сучасної навчально-методичної літератури;

- відродження традицій добродійної діяльності та меценатства в освіті, створення стипендійних фондів для кращих учнів, заснуван-

ня іменних стипендій видатних, але незаслужено забутих педагогів;

- творче запозичення досвіду вчительського руху, його організацій щодо розгортання системи само- і взаємодопомоги, вчительських кредитних спілок, різних форм кооперації, форм і методів профспілкової діяльності.

7. Здійснене історико-педагогічне дослідження дало змогу виявити ряд аспектів, що потребують подальшого вивчення, зокрема:

- виявлення особливостей розвитку вчительського руху на західноукраїнських землях у 20-30-х рр. XX ст.;

- дослідження освітньої діяльності і педагогічної спадщини видатних українських педагогів - І.Ющишина, О.Поповича, А.Крушельницького, О.Партицького, Г.Врецьони, А.Волошина та ін.;

- вивчення традицій національного виховання, досвіду діяльності різних молодіжних та юнацьких організацій та ін.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Педагогічна освіта в Галичині у другій половині XIX - на початку XX ст. // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед. 1991. Вип. 12. - С. 69-78.

2. Михайло Грушевський і питання української національної школи в Галичині // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доп. і повід. наук. конф. - Львів, 1995. - С. 77-79.

3. Діяльність учительських товариств і організацій на Рогатинщині (кінець XIX - 20-30-і рр. XX ст.) // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матер. першої наук. конф. - Рогатин-Львів, 1995. - С. 204-207.

4. До історії шкільних підручників із географії в Галичині в другій половині XIX - на початку XX ст. // Проблеми географії України: Матер. наук. конф. - Львів, 1994. - С. 214-215.

5. З історії розвитку вчительських семінарій в Галичині // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник. - Київ, 1994. - С. 78-81. (У співавт.).

6. Українські педагогічні товариства в Галичині в другій половині XIX - на початку XX ст. // Розвиток народної освіти в західних областях УРСР (1939-1989): Тези доп. наук.-практ. конф. - Львів, 1990. - С. 17-19.

7. Роль українського вчительства Галичини кінця ХІХ - початку ХХ ст. в громадсько-політичному житті краю//Розвиток педагогічної освіти в західних областях УРСР: Тези доп. наук.-практ. конф. - Тернопіль, 1990. - С.37-39.

✓ 8. Розвиток передової педагогічної думки на західноукраїнських землях в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.//Розвиток школи і педагогічної думки на Україні: Тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф. - Ніжин, 1989. - С.80-82. (У співавт.).

9. Володимир Гнатюк і питання української школи в Галичині// Роль В.Гнатюка в розвитку національної культури: Тези наук.-практ.конф. - Тернопіль, 1991. - С.41-43.

✓ 10. Ідеї Я.Коменського в Галичині наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.//Творча спадщина Я.Коменського і сучасність: Тези наук.-практ.конф. - Дрогобич,1992.- С.25-27. (У співавт.).

11. Іван Франко про взаємини учителя і учня//Психолого-педагогічні проблеми гуманізації педагогічної взаємодії: Матер.наук.-практ.конф. - Київ, 1993. - С.14-15.

12. "Учительська оселя" у Ворохті: Матер. наук. конф. Першого Світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17-18 серпня 1993 року. - Івано-Франківськ, 1994. - С.124-125.

13. Роль товариства "Рідна школа" в духовному оздоровленні українського народу в Галичині (1881-1939)//Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця: Матеріали всеукр. наук.-практ.конф. - Кривий Ріг, 1994. - С.102.

14. Питання професійної орієнтації учнівської молоді в діяльності товариства "Рідна школа" (1881-1939)//Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи: Матеріали міжнар.наук.-практ. конф. - Львів, 1994. - С.94-97.

15. Іван Франко про творчу особистість учителя//Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи: Тези доп. всеукр.наук.-практ.конф. - Умань, 1993. - С.245-247.

16. З історії проведення педагогічних з'їздів і конгресів в Галичині (кінець ХІХ - 20-30-і рр. ХХ ст.)//Перший український педагогічний конгрес і сучасність: Матер.наук.-практ.конф. - Івано-Франківськ, 1995. - С.18-20.

17. Участь учителів Галичини в боротьбі за народну школу в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.//Розвиток освіти і культури в західних областях УРСР (1939-1989): Матер.наук.-практ.конф. - Тернопіль, 1990. - С.5-6.

Герцюк Д.Д. Учителское движение на западноукраинских землях (вторая половина XIX - начало XX в.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Киевский государственный университет им.Т.Г.Шевченко, 1996.

Защищается рукопись, которая содержит исследование развития на западноукраинских землях учительского движения как объективно-общественно-педагогического явления.

Установлены предпосылки и причины возникновения учительского движения, осуществлена его периодизация, раскрыты основные направления деятельности педагогических и профессиональных объединений учителей, исследована их роль в самоорганизации украинцев в образовательной сфере, изучен и обобщен вклад прогрессивных украинских педагогов в разработку и внедрение в учебно-воспитательный процесс идей национальной школы.

Gertsyuk D.D. The Teachers Movement in the Western-Ukrainian Lands (Second half of the 19 th the beginning of the XX th c.)

The dissertation for awarding the scientific degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in Speciality 13.00.01 - the theory and history of Pedagogy - the Kiev State University named after T.Shevchenko.

The research work which investigates the development of teachers' movement on the Western-Ukrainian lands as an objective pedagogical phenomenon.

Preconditions and reasons of the teachers' Movement are described in the research, the periods of the Movement are determined, main directions of teachers' professional activity are shown, the influence upon self organization of the Ukrainian in the Sphere of education is investigated, the contribution of progressive Ukrainian teachers into elaborating and realizing the ideas of national school into educational process is studied and generalized.

Ключові слова: учитель, учительський рух, педагогічні і професійні товариства, національна школа, педагогічна преса, періодизація розвитку, учительські семінари, національне виховання.



AB 34.391
АВ 34.391

Ротапринт | ЛьЦНТЕІ | Замовлення | 62 | Тираж 100